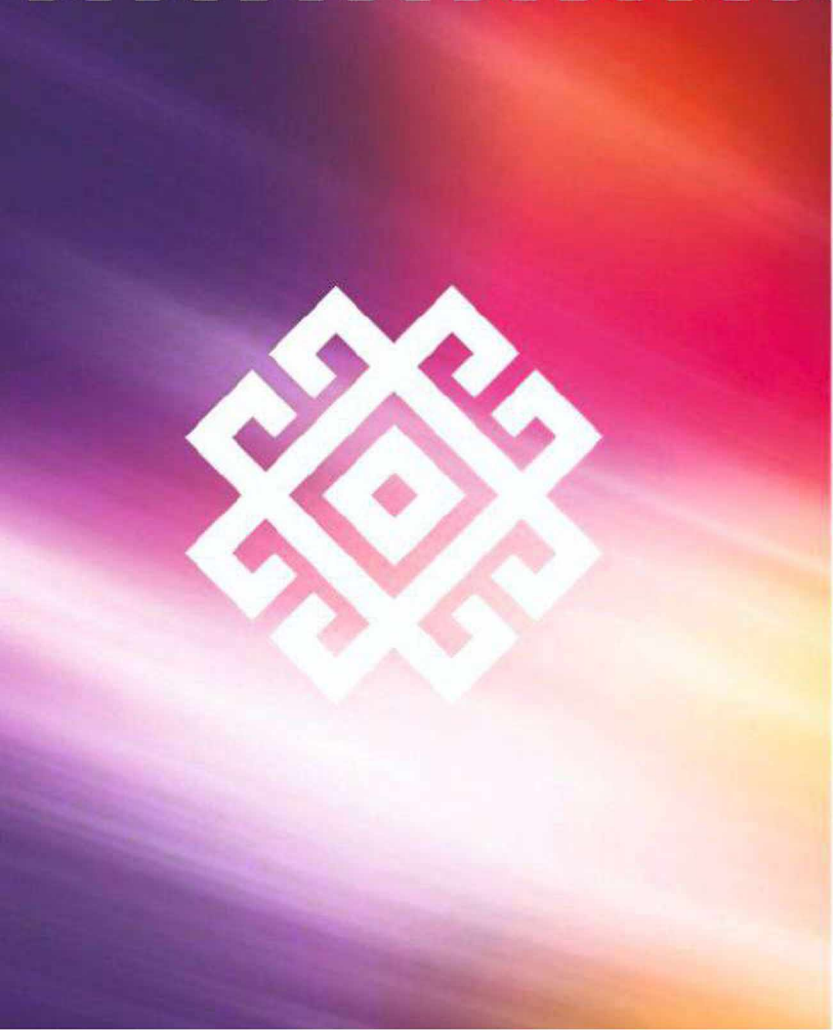

№3
2024

ЎЗБЕКСТАН МАМЛЕКАТЛИК КОНСЕРВАТОРИЯСИ
НОКИС ФИЛИАЛИ

MUSIQ VA SAN'AT AJBO KOTNOHAB | БЕСТННН КУЗННН Н НОУОСНН | BULLETIN OF MUSIC AND ART

MUZÍKA HÁM KÓRKEM ÓNER XABARSHÍSÍ

ILIMY - METODIKALÍQ JURNAL

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ BILIMLENDIRIW,
ILIM HÁM INNOVACIYALAR MINISTRIGI**

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ MÁDENIYAT MINISTRIGI

**ÓZBEKSTAN MÁMLEKETLIK KONSERVATORIYASÍ
NÓKIS FILIALÍ**

**MUZÍKA HÁM KÓRKEM ÓNER
XABARSHÍSÍ**

Ilimiy-metodikaliq jurnal

MUSIQA VA SAN'AT AXBOROTNOMASI

Ilmiy-uslubiy jurnal

ВЕСТНИК МУЗЫКИ И ИСКУССТВА

Научно-методический журнал

BULLETIN OF MUSIC AND ART

Scientific-methodical journal

№ 3/2024

CHANG SAZ ÁSBABÍNÍN TARIYXÍ HÁM USTAZ ATQARÍWShÍLARÍ Ońgarbaeva L.

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filialı

Annotaciya: Maqalada avtor muzika sazında atqarıw, atqarıw texnikası ústinde islew, sonday-aq belgili ilimpazlar hám ustaz atqarıwshıları, atqarıw sheberligi haqqında pikir júritilgen.

Gilt sózler: Tariyx, ullı alımlar, ustaz atqarıwshılar, diapazon, atqarıwshılıq sheberligi.

Аннотация: В статье автор размышляет об игре на музыкальном инструменте, работе над техникой исполнения, а также о великих ученых и мастерах-исполнителях, исполнительском мастерстве.

Ключевые слова: История, великие ученые, мастера-исполнители, диапазон, исполнительские навыки.

Abstract: In the article, the author reflects on playing a musical instrument, working on performance techniques, as well as on great scientists and master performers, performing skills.

Key words: History, great scientists, masters performers, range, performing skills.

Chang saz ásbabında atqarılğan namalardı xalqımız súyip tınlaydı. Chang saz ásbabınıń jaǵımlı sesleri namalarda jańlawı ıqlasbentlerimizdiń jureginiń tórinen orın alǵan. Xalqımızdın awızdan awızǵa jetip kelgen ańızlarında keltiriwınshe awırıp jatqan nawqaslardı emlew qúdiretine iye bolǵanlıǵı ushın chang saz ásbabınıń jaǵımlı ses shıǵarıwı, xalqımız tárepinen bizlerge shekem jetip keliwin saz ásbaplarǵa qızıǵıwınan bilsek boladı. Chang sazınıń ózine tán muńlı hám shadlı namaları tınlawshılardıń ruwxıy dem alıwına múmkinshilik jaratadı. Usınday maǵlıwmatlar haqqında oylansaq, uzaq ómirde jasap atırǵanlıǵımız, ólmes shıǵarmalardı jazıp qaldırǵan alımlar hám shayırlarımız miyrasına názer taslap oylarımızǵa jeterlishe dálil tabamız hám taba alamız. Abu Nasr al-Farabiy (873-

951) «Kitap al-muzika al-Kabr» (muzika haqqında úlken kitap) usı kitabında saz ásbaplarǵa tiykarınan chang, rubab, nay, sıyaqlı sazlarǵa ayrıqsha orın ajratıldı. Farabiy chang ásbabında ansambl bolıp birgelikte shertiwge bolatuǵınlıǵın esletip óter eken, bul saz ásbabımız hár qıylı ádebiy keshelerde, bayramlarda atqarılıp tınlawshılardıń júreginen úlken orın iyelep kelmekte. Al-Farabiy jazǵan namalar, onıń zamanlasları hám odan keyingi dáwir alımlarınıń jazǵan namaları, hámde muzika ilimi teoriiyası boyınsha aldına qoyılǵan pikirler xalqımız tárepinen kewildegidey orın iyeledi. Tiykarınan Ibn Sino (980-1037), Umar Xayyom (1040-1123), Ma'sud Sheroziy (1236-1310), Muxammad Al-Xusayniy (XV ásir), Mavlono Kavkabiyy xamde XVII ásir alımı tanıqlı sazendesi hámde muzika teoriiyasın jaratıwshı. Chang sazınıń piri Darvish Ali Changiy saz hám sazendelerdiń kórkem ónerdegi ornın joqarı dárejede aytıp ótken. Chang ásbabınıń sazendesi nama dóretiwshi hám atqarıwshı Darvish Ali Changiydiń qálemine tiyisli, «Risolai-musiqiy» (muzika risolasi) kitabında chang saz ásbabın hám sazendeleri ózgeshe súwretlenedi. Darvish Ali Changiy pikir bildiriwınsha chang saz ásbabı ásbaplardıń “kelinshegi” hám de “nazlar perisi” dep táriyipleydi. XVII ásirge kelip chang ásbabında 26 sım, 7 perde bolǵan. Darvish Ali jasaǵan dáwirde chang ásbabında 12 maqomnıń barlıǵı, jetik dárejede úyrenilip, sazendeler tárepinen joqarı dárejede shertilip hámde sazendelerdiń sheberligin kórsetetuǵın bolǵan. Bul bolsa atqarıwshıdan joqarı dárejede atqarıwshılıqtı, sheberlikti hámde muzikalıq ishki sezimlerdi keń mánide kórsetip biliwdi hám bilimdanlıqtı talap etedi. Alım óziniń pikirlerinde aytıp ótkenindey saz atqarıwshılıq, kórkem ónerinde elge atın shıǵarǵan sonday saz sheberleri - Mavlono Mirek Changiy-Buxoriy, Mavlono Zaynulobiddin - Rumiyy sıyaqlı ustazlardı húrmet penen tilge alınadı. Usı alımlardıń kórkem óner babında erisken jetiskenlikleri haqqında maqtawlı dárejede pikir júritilip, saz atqarıwshılıq mádeniyatın rawajlandırıwdaǵı ornın anıqlaydı. Bunnan keyingi dáwirde de shayır hám alımlar Uvaysiy, Nodira, Mukimiy, Furqat, Xamza hám Fitrat sıyaqlı alımlar óz namalarında kórkem ónerdiń jaratıwshılıq qúdiretine iye ekenligin aytıp ótken eken, seslerdiń insan qalbi tarlarına,

birlesiwine de mümkinshilik jaratqan. Bunnan aldıngı dáwirde saz ásbablar ustaları barlıq ásbablar qatarında chang sazınıń dúzilisi hám atqarıwshılıq imkaniyatların keńeytiw hám sapasın jaqsılaw barısında belgili dárejede izlengen. Solardan Xarezmde Matyoqub hám Matyusub Xarratovlar, Fergánada Yusuf Shakarjanov, Usta Masaid Margiloniy Usta Olim Komilov Namanganda Usta Ruzimatxon Isoboev, Tashkentte Usta Usman Zuparov h.t.b. Oktyabr revolyuciyası, muzıka mádeniyatınıń rawajlanıwına keń imkaniyat jaratıp berdi, nátiyjede xalıq konservatoriyası, muzıka mektepleri hám bilim jurtları ashılıp oqıwshılar qabıllanadı. 1930-jıllarda Ózbek muzıka mádeniyatında hár tárepleme rawajlanıp baslağan dáwir edi. 1934-jılda Ózbek mámleketlik filarmoniyası, 1936-jılı Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası hám basqa da kóp ǵana kórkem óner hámde mádeniyat tarawları ashılıp baslağan edi. Ózbek xalıq saz ásbabları hám olar qatarında chang ásbabın qayta jaratıw (rekonstrukciya) hám shańaraq túrleriniń jaratılıwı sol dáwirge tuwra keledi. Tanıqlı muzıka xabarshısı (izertlewshisi) professor Viktor Uspenskiy saz ásbablardı jedellik penen qayta islew táreptarı bolǵan. Buringı soǵılǵan chang ásbabınıń dawıs qatarı diatonik bolıp diapazonı onsha keń bolmaǵan, yaǵnıy «lya-'» úlken oktavadan «re-'» kishi oktavaǵa shekem bolǵan. Xalıq sazlarınıń sol milliy chang saz ásbabı tolıq xromatik dawıslarǵa iye bolǵan qaytadan islengen chang asbabı 1938-jılda jaratılǵan. Bul chang asbabınıń diapazonı «do» 1-oktavadan «re-#» 3-oktavaǵa shekem bolǵan. Bul ásbap Tashkenttegi Xamza atındaǵı muzıka bilim jurtı qasındaǵı saz ásbaplar ustaxanasında islep shıǵıldı. Keyin ala sol tayarlangan muzıka ásbabı tiykarında jaratılǵan chang saz ásbabları Ózbekstan mamleketlik filarmoniyasınıń xalıq saz ásbapları orkestrinde, keyin ala barlıq muzıka bilim jurtları hám texnikumlarında, sonıń menen M.Ashrafiy atındaǵı Tashkent mámleketlik konservatoriyasında chang klası boyınsha bilim alıp atırǵan talaba jaslar qollana basladı. Bul kirgizilgen jańalıqlar nátiyjesinde chang ásbabında Ózbek namaları hám qosıqlarınan tısqarı, barlıq xalıqlardıń muzıka shıǵarmaların hám kompozitorlar dóretiwshiliklerin ózlestiriwge imkaniyat jarattı. Keyin ala

Tashkenttegi muzika ásbapların islep shıǵarıw fabrikasında islep shıǵarılǵan bir qalıptegi chang primanın diapazonı «sol'» kishi oktavadan «fa-#» 3-oktavaǵa deyin keńeytirildi. Chang saz ásbabınıń diapazonı 3 oktava dawıslardı óz ishine aldı. Bul burınǵı chang diapazonınan eki ese keńeygenin bildiredi. Sonıń menen chang ásbabındaǵı dawıslar diapazonınıń mashqalası sheshildi. Sazendelerge qolaylıq jaratıw maqsetinde sazendeniń otırıw qaǵıydasın (postanovka) esapqa alıp, eki keyingi ayaǵı 60 santimetr aldınǵı ayaǵı 64 santimetr etip islep shıǵıldı. Chang sazınıń waqtı-waqtı menen dawıslardı óshirip turıw ushın, pedal mexanizmi menen basqaratuǵın (dempfer) qurılmasınıń ornatılıwı nátiyjesinde shaqqan texnik sheberlik penen atqarılǵan hám rez usılların paydalanıp shertiletin shıǵarmalardı taza hám tınıq shıǵıwına imkan jarattı. Jańadan islengen chang ásbabınıń burınǵı chang ásbablarınan ayrıqsha abzallıǵı sonda, qayta islew nátiyjesinde xromatizaciya etilgenligi sebebli bárshe xalıqlar muzika mádeniyatın hám de professional muzika dóretiwshiligin biliw imkaniyatın jaratadı. Bul bolsa saz ásbaplar sesleriniń taralıw qúdiretin asırıp, atqarıwshılıq sheberligin joqarı dárejege alıp shıǵıwın támiyinledi.

Ulıwma aytqanda chang ásbabınıń qayta isleniwi Ózbek atqarıwshılıq kórkem ónerin belgili dárejede bayıttı. Tashkenttegi úlken koncert zallarında chang sazı ustaları Ózbekstan xalıq artisti, mámleketlik sıylıqtıń laureatı Baxtiyor Aliev, Ózbekstanda xızmet kórsetken kórkem óner ǵayratkeri Faxriddin Sadikov, Polat Raximov, Axmad Odilov, Ózbekstanda xızmet kórsetken artist Fozil Xarratov jas atqarıwshılar konkursınıń jeńimpazı Fazilat Shukurova, Boku qalasında 1986-jılı ótkerilgen konkurstıń birinshi ornın iyelegen Uktam Ergashev, sazendeler Tilash Xujamberdiev, Toxir Sobirov Abdusalom Mutalov, Temur Maxmudov, Ibroxim Xolbekov usı ustazlardıń jetiskenlikleri de ayrıqsha shıǵıwları tıńlawshılar tárepinen qollap quwatlandı. Sonın menen birge radio tolqınları hám televizor ekranları arqalı professional atqarıwshılıqtıń kórkem ónerin sheberlik penen elge kórsetti. Ózbekstan kompozitorları chang ásbabı ushın shıǵarmalar jaratıwda xızmet etti. Kompozitorlardan I.T.Admoni, S.Boboev, I.Xamroev, A.Otajonov

M.Tojiev, N.Zokirov, M.Nasimov, T.Toshmatov, S.Varelas, T.Azimov, B.Gienko, T.Xasanov, S.Kamir-Xoji, F.Sodikov, X.Raximov, F.Alimov, Z.Mirolimova. N.Giyosov, A.Odilov hám R.Tursunovlar sıyaqlı belgili atqarıwshılar hám de jas nama dóretiwshilerdiń shıǵarmaların tıńlawshılar tárepinen úlken orın iyeledi. Ózbekstan hámde Qaraqalpaqstanda kóplegen balalar muzıka hám kórkem óner mektepleri, qanıgelestirilgen mádeniyat hám kórkem óner mektepleri, pedagogikalıq universitet hám de institutlarında muzıka fakultetleri, Tashkent mámleketlik konservatoriyası, madeniyat institutı filiallarında bilim alıp atırǵan qábiletli jaslarımız atqarıwshılıq kórkem óneri sırların tájiriybeli hám sheber kórkem óner ǵayratkerlerinen úyrenbekte.

1.Chang saz ásbabın atqarıp atırǵan waqıtta sazende ózin erkin seziwi hám tábiyiy otırıwı.

2. Chang saz ásbabın shertiw ushın arnalǵan tayaqshalardı uslaǵanda barmaqlardı, qol buwınların hám bileklerin erkin halda qoyıw.

3. Chang sazınıń sımlarına tayaqshalar menen urǵanda sesler anıq esitiliwi ushın jelke, bilek hám qol buwınların háreketlendirip birlestiriw.

4. Rez usılı hám texnik sheberlik talap etiletin shıǵarmalarda barmaqlar yaki qoldıń bir bólegi qatıp qalmawın támiyinlew.

5. Ózlestirilip atırǵan shıǵarmanıń úlken yaki kishi, ápiwayı yaki quramalı bolıwına qaramastan, shıǵırmanıń muzıkalıq bólimlerin bayıtıwshı dawıslar menen islesip biliwi kerek.

6. Shıǵarmadaǵı muzıkanıń mazmunı hám mánisin tıńlawshı qálbine jetkere alıw, muzıkalıq obrazlardı atkarıwshı kórkemlik penen birlestiriw arqalı namanı názik ishki sezimler arqalı kórsetip biliw menen saz mádeniyatı qaǵıydalarına itibar beriw kerek.

Ulıwma aytqanda xalqımızdın mádeniyatqa, kórkem ónerge bolǵan talabı, hám itibarı kún sayın joqarılıp barmaqta. Sonday eken hár bir sazende muzıka shıǵarmasın úyrenen eken onı xalıqqa kórsetiw ushın ózlestirilip atırǵan shıǵarmalardı tereń túsiniw jetiwi hám bul jolda tınbay izleniw tiyis. Sazende

xalqshil, zamanagóy hám joqarı professional dárejede bolganda gána tınlawshılar tárepinen joqarı dárejede sıylıqlanadı hám xalqımız kewlin taba aladı.

Paydalanılğan ádebiyatlar:

- 1.Одилов.А, Петросянц.А. Чанг дарслиги Тошкент 1976 й.
- 2.Одилов.А. Чанг учун гамма, машқ ва этюдлар Тошкент 1968 й.
- 3.Неъматов.Р. Даврим садоси Тошкент 1991 й.
- 4.Василев.Ф.Н. Қашқар рубоби учун гамма ва арпеджио аппликатураси Тошкент 1978 й.
- 5.Назаров.А.К. Бас дутор дарслиги Тошкент 1983 й.
- 6.Петросянц.А.И. Инструментоведение. Ташкент 1990 г.
- 7.Музыкальный энциклопедический словарь.
Составители Штейнпресс.Б.С. и Ямпольский.И.М. 1966 г.

MAZMUNÍ

MUZÍKATANÍW

1	Allanbaev R.O. QOSÍQSHÍLIQTÍN BÚGINGI KÜNDEGI ÁHMIYETI.....	3
2	Kulchigayeva M. QORAQALPOQ XALQ QO‘SHIQLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI HAQIDA	10
3	Charshemov J., Muratbaeva R. JANA RUXTAGÍ XALÍQ QOSÍQLARÍ.....	16
4	Charshemov J. XVI-XVII ASRLARDA BALETNING YEVROPADA KLASSIK RAQS TURI SIFATIDA RIVOJLANISHI	22
5	Abatbaeva R. QORAQALPOQ MUSIQA SAN‘ATIDA SYUITA JANRINING RIVOJI.....	28
6	Rasbergenova X.S. MUSIQANING INSON SALOMATLIGIDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI.....	38
7	Abdisultanov J. QARAQALPAQ MUZÍKASINDAGÍ JANRLÍQ ÓZGESHELIKLER (QARAQALPAQ MUZÍKALÍ DRAMALARDÍN PAYDA BOLÍWÍ HÁM RAWAJLANÍWÍ).....	43
8	Charshemov J., Orazalieva G. BAROKKO DÁWIRINÍN GARMONIYASÍ.....	49
9	Zuxurov M. VIOLONCHEL SAZ ASBABINÍN KELIP SHÍGIWI, ORKESTR HÁM KAMER ANSAMBLERINDE TUTQAN ORNI.....	54
10	Uzoqov D.S. UYG‘UR MUSIQALI TEATRINING MARKAZIY OSIYODA PAYDO BO‘LISHI.....	59

KÓRKEM ÓNER

11	Mamutov P.A. KOMPOZITOR HIKMAT RAJABOV ÓMIRI HÁM DÓRETIWSHILIGI HAQQÍNDA.....	65
12	Abdikarimova I. QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASINDAGÍ BIRINSHI FLEYTA ATQARÍWSHÍSÍ.....	71
13	Sobirjonov A. O‘ZBEK OPERA XONANDALIGIGA VA MILLIY QO‘SHIQCHILIGIGA ERGASH YO‘LDOSHEVNING QO‘SHGAN HISSASI.....	76
14	Saidxonov A.S. XX ASR YANGI VENA MAKTABI IJODKORLARI TARIXNING YANGICHA KO‘RINISHI.....	80
15	Dauletbaev T.Q. QORAQALPOQ BAXSHICHILIK SAN‘ATINING RIVOJIDA G‘AYRATDIN UTEMURATOVNING MEHNATLARI....	90
16	Matimuratov S. QARAQALPAQ KÓRKEM ÓNERINDE XOSH HAWAZ BÚLBÚL TAMARA DOSHUMOVANÍN TUTQAN ORNÍ...	95
17	Ońgarbaeva L. CHANG SAZ ÁSBABINÍN TARIYXÍ HÁM USTAZ ATQARÍWSHÍLARÍ.....	100
18	Sharipov A.Sh. XONANDALIKDA IJROCHILIK TAMOYIL VA ME‘ZONLARI.....	106

MUZÍKA PEDAGOGIKASÍ

19	Rajabov X.J. QASHQAR RUBABI BASLANG'ISH SABAQ BARISINDAGÍ TÁLIM MASHQALALARI TIYKARINDA.....	110
20	Abatbaeva U.A. ART-PEDAGOGIKALIQ HÁM ART-TERAPEVTIKALIQ TEXNOLOGIYALAR TIYKARINDA BASLANG'ISH KLASS OQIWSHILARIN ESTETIK TÁRBIYALAW MODEL.....	118
21	Jumaniyazov O'. O'QUVCHILARGA XALQ CHOLG'ULARINI O'RGATISHDA SHARQ ALLOMALARI MUSIQIY RISOLALARINING AHAMIYATI.....	125
22	Любимцева В.С. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ – ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ.....	131
23	Matjanova M. OQIWSHILARDÍ ESTETIK TÁRBIYALAWDA ÁMELIY QOLLANIW METODLARÍ, FORMA HÁM QURALLARI...	136
24	Jumabaev A. NOTA OQIW TÁJIRIYBESINDE ATQARIWSHILIQ KÓNLIKPELERIN ÓZLESTIRIW HÁM QÁLIPLESTIRIW.....	143
25	Раджабова Н. АКТИВИЗАЦИЯ ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНТОНАЦИОННЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ МЕЛОДИИ В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ СОЛЬФЕДЖИО....	149
26	Mutalov D.A. YOSHLARNING MA'NAVIY SHAKLLANISHIDA MUSIQANING O'RNI.....	154

JÁMIYETLIK-GUMANITAR PÁNLER

27	Palimbetov K.S. QARAQALPAQ XALÍQ DÁSTÚR FOLKLORÍNÍN ÚYRENILIW MÁSELESÍ.....	160
28	Bekbergenova Z. 1990-2000-JÍLLARDAĞÍ QARAQALPAQ AMATURGIYASÍ HAQQÍNDA	168
29	Marziyayev J.K. EKOLOGIK MADANIYAT VA UNI SHAKLLANTIRISH: EKOLOGIK MUAMMONI OLDINI OLISHNING BIR USULI SIFATIDA.....	176
30	Sadenova G.P. KÓRKEM SHÍĞARMALARDA EPITETTÍN QOLLANÍLÍW ÓZGESHELIKLERI HÁM USÍLLARÍ.....	181